

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ДВИЖЕНИЯТА ЗА НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА И ЗА ПОЛИТИЧЕСКО ОСВОБОЖДЕНИЕ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Крумка Шарова

Пътят, който извървя българският народ през XVIII и XIX в. в културното си развитие и трансформацията, която настъпи в неговия духовен живот и мислене, разделят две епохи на историческото му битие. За малко повече от столетие и половина българинът преодоля средновековния начин на живот, на производство и светоглед и излезе от своето средновековие, насилствено продължено с цели три века от османското завоевание. Българската възрожденска култура, създадена с огромно напрежение на националните сили в условията на убийствения гнет на поробителите, бе плод на цялостния подем в развитието на народа и е неоспоримо доказателство за огромните промени, които бяха настъпили в неговото развитие.

Отделянето на културните процеси, които се извършваха през епохата на Българското възраждане от общия поток на социално-икономическите и идеологическите и от цялостното освободително движение на българския народ през XVIII и XIX в. в разнообразните форми на неговата изява, е, разбира се, условно, както и самият термин „възраждане“. Наистина именно през XVIII и XIX в. българският народ се „възроди“ за нов живот, за самостоятелно политическо съществуване, извоюва освобождението си и възстанови своята самостоятелна държава. Но историческите процеси и явления, които свързваме с Възраждането, далеч не означаваха просто или буквално възраждане, възстановяване на състоянието на българското общество преди османското завоевание, което прекъсна естествения ход на развитието на българския народ и забави превръщането на възникващите нови тенденции в мисленето на Средновековна България от XIV в. в историческа реалност.

Епохата на Българското възраждане бе отделена от три столетия на тежко чуждо иго с огромните последици от него — унищожение на българската феодална държава и аристокрация, господство на чужда феодална класа и държава, народностна и религиозна дискриминация, демографски загуби, неограничена експлоатация от страна на различните прослойки на чуждата феодална класа и от страна на държавата, прекъсване на самостоятелните държавнополитически, стопански и културни отношения на България с балканските страни и с Европа. Онова, което се раждаше в недра на българския народ през XVIII и XIX в., беше нещо ново и съвсем различно и от социалната структура, и от политическата действителност, и от културно-психологическия облик на Средновековна България независимо от естествената и ревниво пазена и поддържана историческа приемственост.

Постиженията на българския народ през Възраждането в областта на културата, разбираана най-широко като образование, литература и изкуство, наука, политическа идеология и съзнание на нацията за необходимостта от приобщаване към най-значителните достояния на съвременната цивилизация, творческото осмисляне на тези достояния и превръщането им в органическа част от българската култура, станаха възможни поради дълбоките икономически и социални промени, които се извършиха в българските земи през XVIII и XIX в., поради появата на нова класа в българското общество — буржоазията. Тя бе не просто носител на новите капиталистически отношения, зараждащи се и развиващи се в България, но и първата социална група в недрата на българския народ след османското завоевание със самостоятелна роля и функция в производството, социалния и политическия живот.

Постепенният процес на израстването на българската нация и на нейното съзнание за общността на българския народ в исторически формиралите се територии с изцяло или преобладаващо българско население — Добруджа, Мизия, Тракия и Македония — и оттук на съзнанието за историческите задачи, които стояха пред българите, имаше изключително важно значение за съдържанието, насоките и интензивността на културното развитие.

Въоръжената борба срещу чуждото владичество, започнала в първите години на османското настъпление и непресекнала през тежките векове на робството, бе друг изключително важен фактор за подема на българската култура през Възраждането. Формирането на съзнанието, че е необходимо да се води неотстъпна борба за политическо освобождение и възстановяване на самостоятелната българска държава, убеждението, че свободата не ще бъде постигната без саможертва, без материални и човешки загуби по пътя на революцията, от една страна, не бе възможно без културното и психологическото израстване на народа. От друга страна, това съзнание даваше тласък за развитието на образованието, усилваше стремежа на българите да се приобщят към съвременната им европейска култура като необходимо условие за политическото им възпитание. Чрез разширяването на образоваността на всички слоеве културата бе фактор за превръщането на народа в съзнателна сила, годна да се бори за свободата целенасочено и с ясно разбиране за положението си в Турция, на Балканите и в европейските взаимоотношения, сила, която бе в състояние да подготви революционна идеология и с обмислени предначертани цели за освободителна революция и за политическата структура и облик на бъдеща свободна България.

Тук вече се докосваме до същността на нашата тема — взаимодействието между движенията за национална култура и за политическо освобождение. Нека припомним реалната картина и конкретния ход във времето на двете форми на националното движение — борбата за нова просвета и култура и революционните опити на българите да постигнат политическо освобождение било по революционен, било по дипломатически мигрен път.

Макар и оскъдни, за повечето събития нашите и чуждите извори за времето между XV и XVIII в. свидетелствуват категорично, че българите се бореха срещу чуждото иго и за политическа свобода далеч преди възрожденската епоха, когато започна процесът на преустройство на средновековното съзнание на българите и възникна нов светски мироглед, който даде облика на движението за ново светско образование и култура и на резултатите от него — създаването на нова българска интелигенция, на нов психологически облик на народа и на масова национална активност.

Без да изброяваме въстанията непосредствено след османското завоевание и последвалите борби по време на войните на Турция с европейските държави, ще посочим само движенията през XVII в., връхната точка на които бе Чипров-

ското въстание от 1688 г. Българската католишка интелигенция, която възглави и организира това въстание и постави за пръв път така широко пред европейските държави въпроса за въстановяването на българската държава, извършваше подготовката за въстание с ясното съзнание, че българският народ е имал своя държавност, славно минало и култура и че османското владичество е пречка за развитието му. Поради това Петър Богдан воюваше за възобновяването на българското царство, поради това българите — ученици в католишката школа в Лорето — изтъкваха пред настоятелите в Рим, че са дошли да получат знания, които да им дадат възможност да бъдат полезни на народа си. Поради това ръководителите на борбата за освобождение водеха преговори с Рим и Виена, с Полша и Украйна от името на българите и за съдбата на България.

Условията на чуждото владичество следователно предопределяха несъмнения факт, че движението за политическо освобождение предшествуваше формирането на новата българска култура, национална по форма и съдържание и обусловена от развитието на нови буржоазни отношения в българските земи.

Възникнало от началото на робството, освободителното движение се засили, обогати и разшири през възрожденската епоха. През XVIII и XIX в. движенията за политическо освобождение независимо от степента на организираност и от идеологическите особености на отделните им прояви се развиваха успоредно и едновременно с процеса на дълбоко преобразуване на мисленето, на културното израстване на народа, заедно и във взаимна обусловеност с формирането на новата българска възрожденска култура. Още първите идеолози, дейци и радатели за съвременен български език и за национален характер на българската църква олицетворяваха в творчеството и делата си единството на двете задачи на българския народ — национална просвета, култура и съзнание и политическо освобождение. Добре известно е, че Пансий Хилендарски призоваваше сънародниците си не само да „знаят своя род и език“ и „да не се срамят да се наричат българи“, че той не само приближи езика на своята „История славяноболгарская“ до говоримия, но припомняйки славното минало на българската държава и рисувайки драматичните последици от османското завоевание, отразяваше непримиримостта на народа към чуждото иго и водеше целенасочено читателите си към съзнанието, че властта на османците над България трябва да бъде отхвърлена, а българската държавна самостоятелност — възстановена.

Още по-ясна е тази връзка у Софроний Врачански. Неговото извънредно значително място в културното възраждане е многократно и разностранно проучвано и е безспорно. Но Софроний книжовникът не е целият Софроний. Същият човек, който проповядваше на прост български език и го въвеждаше в книжнината, става в началото на XIX в. организатор и главна политическа фигура в няколко чисто политически акции по време на руско-турската война от 1806—1812 г. и след нея. Софроний групира около себе си българската емиграция във Влашко в първия известен ни засега политически емигрантски център, който той свърза с родолюбците от неговата Врачанска епархия. Оттук именно произхождаха двамата български делегати в Русия — Ив. Замбин и Ат. Некович, изпратени с политическа и националноосвободителна мисия при императора и руските официални кръгове. Те отстояваха българската национална кауза като пълномощници на народа си.

Първата половина на XIX в., когато се появиха и се умножаваха светските училища в българските земи, когато П. Берон написа знаменития си „Рибен буквар“, когато Софроний пишеше „Житието“ си, а В. Априлов — своята „Денница“, когато растеше броят на българските младежи, които отиваха да получат съвременно образование в европейските гимназии и университети, когато бе открито Габровското училище, последвано от други в редица градове, когато

се появиха първото българско списание и вестник, когато цариградските и одеските българи правеха постъпки пред руските държавни и църковни власти за приемане на българи в руските учебни заведения, а групата на българите в Париж се обвърна за съдействие на българското образование към френското и английското правителства, българите в различни краища на страната се вдигнаха многократно на въоръжена борба, участваха в руско-турските войни през 1806—1812, 1828—1829, 1853—1856 г., в сръбското и гръцкото въстание. Въстанието, подготвяно от Г. Мамарчев в края на 20-те години, Велчовата завера, въстанията, заговорите и опитите за въстания през 30-те години, Нишкото въстание, Браилските бунтове и голямото въстание от 1850 г. се разгъваха едновременно с подема в българското образование.

Прогресът в областта на културата и политическата активност на българите, а също така и опитът в църковната борба до средата на миналия век извършваха такива решителни промени в тяхното съзнание, които направиха възможни революционната поезия, филологическите и етнографските дирения на Г. С. Раковски, художественото творчество на Л. Каравелов, поетическия гений на Хр. Ботев, зародишите на съвременното изкуство в произведенията на художници като Ст. Доспевски, Н. Павлович и други, възникването на българската наука — по силата на обстоятелствата във от България — и израстването на българи-учени от европейски мащаб като Сп. Палаузов, М. Дринов, П. Берон. Във времето, когато българите загиваха за свободата на родината, възникна и мечтата им да създадат свой университет. Тогава те успяха да основат своя национална научна институция — Българското книжовно дружество.

Това бяха същите тези българи, които през XVIII и дори в началото на XIX в. бяха на равнището на килийната грамотност. За малко повече от половин век те вече желаеха да имат и свой университет, и своя академия на науките. За да извървят толкова дълъг път в културните си нужди, бе помогнало не само образованието, но и политическото съзнание, родено в борбите им за освобождение, че въпреки всички пречки на чуждото владичество българите са длъжни да подготвят още преди освобождението си културата на България.

През третата четвърт на XIX в. извървеният път на освободителните борби бе осмислен, за да възникнат двете главни насоки във възрожденската идеология — революционната и компромисната, последната с либерални или консервативни отсенки. И през този период движението за нова просвета и култура продължаваше да се развива и разраства в ширина и дълбочина едновременно с еволюцията на борбите за политическо освобождение. Сега именно стремежът на възрожденския българин към съвременно образование, към духовен напредък и успехите в това отношение бяха превърнати в политическа теория за освобождението на България по мирен път в по-далечна перспектива и с помощта на европейската дипломация при сгоден момент в международните отношения, до който българският народ да се развива стопански и културно в рамките на Османската империя и се доближава до равнището на съвременния европейски свят без рисковани революционни действия. Т. нар. просветителство в българското освободително движение бе политическа концепция за перспективите на България, която възвеждаше в теория икономическата обвързаност на едрата българска буржоазия и на част от средната с османските пазари и външнополитическите и предпочитания. Между носителите на революционната идеология и практика, от една страна, и тези на просветителството, от друга, възникнаха остри противоречия, които се задълбочаваха и усложняваха успоредно и пропорционално със социалната диференциация, с укрепването на революционното течение, с избистрянето на неговата идеология и с практическата подготовка за въоръжено въстание в периода след създаването на БРЦК чак до Априлското въстание.

Но дълбокото принципно различие и противоречията между революционната и просветителската концепция за пътищата към свободата не означаваха противоречие между революционно-освободителното движение и продължаващото развитие на българската национална култура през третата четвърт на XIX в. Напротив, революционните дейци и идеолози смятаха духовното развитие на народа, самопознанието му и повишаването на неговите знания за съвременната наука и за външния свят като необходимо условие за политическото му осъзнаване и активност, за всестранный му напредък, за сплотяването му в борбата срещу османското владичество и за извоюване на свободата на България.

Такова разграничение — между политическото теоретизиране на просветителството като концепция за мирното решаване на българския национален въпрос, от една страна, и обективния ход на развитието на възрожденската култура и значението ѝ за революционното освободително движение, от друга, отразява реалния ход на нещата във възрожденска България. То е толкова по-наложително, тъй като все още в изследвания и популяризации на възрожденска тема срещаме понякога смесване на двете различни категории — просветата и културата, т. е. на обективния исторически процес с просветителството, т. е. политическата теория. От това смесване и объркване на понятията и категориите възникват и неадекватни на действителността преценки за отделни събития и личности.

Несъмнените факти за едновременното и взаимовъздействащото си развитие на движението за нова национална българска култура и на движението за политическо освобождение през Възраждането дават достатъчно основание да погледнем критично и на още една битуваша и до днес теза за разделянето на възрожденския процес на етапи, които следват един подир друг и се свързват по съдържание с просветното движение, църковната борба, движението за политическо освобождение. Етапи на развитието на българския народ през Възраждането безспорно имаме, но те не се определяха от отделните форми на изява на националното движение. Специфични черти носеше всяка една от формите на националното движение и поради това всяка от тях, взета поотделно, минаваше през различни фази. И тези фази не винаги съвпадат помежду си, което е естествено поради конкретния ход на просветното и църковното движение и на борбите за политическо освобождение.

Друг е въпросът за степента на политическата съзнателност, за масовостта и организираността на революционното движение, въпрос, който се смесва с етапите на Възраждането изобщо. В по-голяма или по-малка степен определенията съзнателност, масовост, организираност важеха и за просветното движение, и за църковната борба. Тези форми на националното движение също преживяха еволюция от XVIII в. до Освобождението, която зависеше от същите фактори, от които се определяше в голяма степен и развитието на революционната идеология и практика: съзряването на вътрешните сили, натрупването на собствен опит, актуализирането на българския въпрос в международните отношения. Така че, като говорим за хронологически етапи в Българското възраждане, би трябвало да търсим основание за тяхната характеристика не в разделяне на едновременно развиващите се три изяви на националното движение, а във вътрешните особености, обстоятелства и фактори за всеки етап, които определяха степента на развитие и на културата, и на църковната борба, и на движението за политическо освобождение.

Като във всяка страна под чужда власт и развитието на културата във възрожденска България се намираше в пряка зависимост от главното обстоятелство в битието на народа — наличието и господството на другонационална класа и държава, от които зависеха всички сфери на народния живот. Оттук възро-

денската култура можеше да се развие и тя избуя именно като национална, противопоставена на чуждото духовно влияние — гръцкото и на чуждото политическо господство — турското. Ако за повечето западноевропейски страни главният конфликт между старото и новото в периода на прехода от феодализъм към капитализъм намираше израз в културата и идеологията като борба между господството на религиозната идеология и рационализма, между кралската власт и изстраващата буржоазия, за България, както и за други страни под чуждо иго, особено балканските, този конфликт бе насочен срещу чуждата социално-икономическа и политическа власт и нейното продължение и слѣдствие — духовното влияние в лицето на Цариградската патриаршия.

Оттук и силният политически елемент, смисъл и резултати на културното развитие през Възраждането като цяло. Независимо от преките си цели създаването на български училища с преподаване на светски предмети на съвременно тогава научно равнище, и то на роден български език, издаването на книги и периодични издания на български език, откриването на читалища, възникването на национална литература, драматургия и театър, на светско българско изобразително изкуство, на българска наука и т. н. имаха за българските условия в крайна сметка политическо значение. Другояче казано, културните явления през Възраждането носеха могъщ национален заряд, който превръщаше всеки граждански факт от културното развитие в политически успех за българския народ.

Политическата и националната насоченост на българската възрожденска култура в разнообразните ѝ прояви става ясна при конкретния анализ на фактите. Достатъчно е да разгърнем възрожденските вестници, за да се убедим с каква гордост се посрещаше всяко известие за ново училище, и то като постижение на една потисната нация, устремила се към свободата, каква радост носеха на българите успехите на учениците при годишните изпитни празници, каква гражданска загриженост проявяваше българската общественост от неуредиците, липсата на средства за издръжка на учителите или за издаването на книги и вестници. Възрожденските българи разглеждаха трудностите и неуспехите в образованието като пречка и забавяне на големите стремежи на нацията към прогрес — културен и политически.

Главните явления в културното възраждане на българския народ бяха едновременно и значими факти в развитието на политическото им съзнание. Ние определяме „История славянобългарская“ не само като начало на новобългарската литература, но и като първостепенен по важност факт от политическата история на България. „Горски пътник“ на Раковски бе степен в развитието на литературата, но той бе не по-малко важен политически манифест на революционната борба за освобождение от османска власт. „Иванку — убиецът на Асеня“ целеше не просто художествено възпроизвеждане на българското минало, но пряко въздействие на съвременниците за величието на това минало и за вредата от вътрешното разединение. Братя Миладинови, Славейков, Каравелов и много други възрожденци събираха и издаваха български народни песни не само от пробуден интерес към народното творчество, а и за да покажат на другите славянски народи и на света богатството на художествения талант на своя народ, т. е. да изтъкнат и направят известни достойнствата на този народ, които му даваха право на политическа самостоятелност.

Взаимодействието на културното с политическото развитие през Възраждането се отразяваше нагледно в движението за църковна самостоятелност, която по същността си на борба за българска национална църква, тясно свързана с борбата срещу гръцкото влияние в училището, фактически целеше културно-национална автономия и независимост на българската нация от Цариградската патриаршия и елинизаторското ѝ влияние и заедно с това признаване на българския народ за отделна етническа общност сред другите православни

народи в империята. Това бе цел чисто политическа. Този политически смисъл на борбата създаваха дейците на църковната борба и противниците им в Цариградската патриаршия. Ясно бе политическото значение на тази борба и за страничните, но твърде заинтересовани от нея наблюдатели — дипломатите на големите европейски държави. Нима Неофит Бозвели и Иларион Макариополски, всички дейци на църковната борба, в течение на няколко десетилетия се интересуваха от самата църква, от религиозните проблеми? Разбира се, не. Българска църковна самостоятелност, роден език в богослужението, духовници от средите на българския народ — това бяха искания чисто политически. И създаването на Българската екзархия дойде в резултат на сложни дипломатически комбинации на българите с Портата, с посланиците на европейските държави, в остра борба против патриаршията, борба също така политическа, макар и мирна, в смисъл невъоръжена.

Още по-ярко изпъква политическият облик на църковно-националната борба в униатското движение. Неговият български инициатор и ръководител Драган Цанков, както е засвидетелствувано от самия него, от полски емигранти, френски, английски и други дипломати в Цариград, не само не се възмущаваше от каноническите спорове на православната и католическата църква и от религията изобщо, но предприе неуспешния си опит да откъсне българската църква от Цариградската патриаршия, като я свърже с Рим с ясното съзнание, че унията с католицизма е чисто политически ход, който ще окаже въздействие за по-бързото решаване на българския църковно-национален въпрос.

Известно е, че съпротивата на гръцкото духовенство и учителство срещу българското движение за църковна самостоятелност и за преподаване на роден език от български учители бе особено силна и упорита в Македония както преди, така и след създаването на екзархията. Причините на тази съпротива се кореняха в определени и публично декларирани политически и териториални претенции на Гърция за Македония. Остротата на борбата на българите за своя национална църква и училище в Македония идваше от стремежа им, все чисто политически, не само да развият новобългарската просвета и култура и в тази област, но да противостоят на чуждите претенции към нея. По същите съображения борбата на българите срещу сръбското културно влияние в Македония, провеждано от сръбските учители, които изпращаше правителството на Сърбия, придоби пряк политически смисъл на самозащита на нацията.

Политически цели преследваше и проектът на Митхад паша за образованието в Турция, който предвиждаше чрез сливане на българските училища с турските да се обезличат националнопросветните огнища на формиращата се българска култура, а заедно с това и българската интелигенция, която застава начело на националното движение — просветно, църковно, революционно. И отпорът на българите беше чисто политически и толкова енергичен и единодушен, че изигра първостепенна роля между обстоятелствата, които осуетиха реализацията на денационализаторския проект на турския „реформатор“.

Основаването на Българското книжовно дружество се извърши при остри стълкновения на двете политически групировки сред българската емиграция — „младите“ и „старите“. Много оспорваният от двете страни въпрос, къде да се пазят паричните фондове на дружеството, имаше пряк политически смисъл, свързан с генералния въпрос на националноосвободителното движение: революционна борба или изчакване на дипломатическите комбинации на великите сили. Нещо повече. При началните стъпки на БРЦК — чак до пролетта на 1870 г. — неговите ръководители разчитаха, че ще могат да употребят средствата на Книжовното дружество за целите на подготовката на въстанието.

Сливането и взаимодействието на културното развитие на възрожденска България с политическото се вижда нагледно и в дейността на най-изтъкнатите

и по-малко известните личности на епохата. През 1841—1843 г. Ал. Екзарх, по това време студент в Париж, предприе редица стъпки пред френското правителство, за да го убеди, че българският народ не може да се развива по пътя на прогреса под османска власт и че просветена и демократична Франция трябва да улесни изстраването на българска интелигенция и приобщаването на българите към европейската цивилизация, като приема младежи за обучение във Франция. Неговите „Мемоари“, отправени до Гизо и други държавници, съдържат обаче и елементи извън образователно-културната сфера. Изтъквайки необходимостта от съвременно образование, Ал. Екзарх набелязваше и перспективата да се даде политическа автономия на българския народ. По негово убеждение това бе дълг на европейските правителства, дълг на цивилизована Европа към българите, които се стремят да се приобщят към съвременните ѝ постижения, но са възпирани в този си устрем от господството на изостаналата Османска империя.

Огромната роля на П. Р. Славейков за развитието на новобългарската култура във всички области съвсем не означаваше, че той стоеше настрана от политиката и че творчеството му — литературно и журналистическо — имаше самоцелно значение за него, за съвременниците му и възрожденската история. Тъкмо напротив. Независимо от това, че не участвуваше в революционното движение и не споделяше революционната идеология на Раковски, Левски, Каравелов, Ботев, патосът на цялото творчество и дейност на Славейков бе освободението на България, укрепването на националното съзнание на българския народ и неговото духовно израстване, т. е. патос определено политически и национален.

Натанаил Охридски, един от активните дейци на църковната борба и един от първите инициатори за създаване на българско учено дружество, участвуваше в подготовката на Кресненско-Разложкото въстание. Тези примери могат да бъдат умножени. И смисълът им е един и същ: за дейците на българската възрожденска култура тя имаше смисъл преди всичко и почти изключително като средство за издигане на нацията и за подготовката ѝ за свободен живот.

Личната кореспонденция, публицистиката, съдържанието на живота и дейността на възрожденските интелигенти свидетелствуват за високото им съзнание, че като ученици, студенти, учители, журналисти, духовници и пр. те допринасят за напредъка на народа си, че помагат той да се приближи по-бързо до желаната свобода. Едни смятаха, че това трябва да стане по мирен път, други със силата на оръжието. Но независимо от различията във вижданията и за пътищата към свободата всички те живееха и понасяха невероятните трудности на личната си съдба със самочувствието, че служат на народа и подготвят свободното му съществуване. С други думи, вдъхновението им да просвещават сънародниците си с различни средства бе обусловено от политическата идея за освобождението на България.

Особено силно проличава това съзнание на възрожденските интелигенти, които отиваха да получат по-високо образование в Русия или Чехия, във Франция или Сърбия. Те се стремяха към учение, водени от родолюбивото съзнание, че по такъв начин ще бъдат по-полезни за отечеството. И те наистина му бяха полезни със знанията и дейността си в емиграция или във вътрешността на страната като учители, журналисти, читалищни дейци, участници в църковната борба и в революционните комитети.

В личната съдба на повечето български революционери участието им в подготовката на въстанието за освобождение на България се слива органично и естествено с големия им принос за българското образование и култура.

Г. С. Раковски, участник едва на двадесет години в два от Браилските бунтове, бе не по-малко страстен радетел и творец на българската национална кул-

тура. Замисляйки голяма въстаническа акция в началото на 60-те години, той участвуваше твърде активно в църковната борба. От страниците на своя „Дунавски лебед“ воюваше срещу Цариградската патриаршия и елинизаторското ѝ влияние в България, отстояваше най-радикални позиции по църковния въпрос, който за него бе един „малък Восточний въпрос“, т. е. част от международните политически съткновения по Източния въпрос.

В разгара на своята революционна дейност и на пропагандата си за неприимчивост към османското иго, за решителна въоръжена борба за политическо освобождение Л. Каравелов не само използваше таланта си на поет и писател, за да възвеличае революционните методи на борба и да бичува чорбаджийството като нарицателно за предпочитание на личната изгода чрез служба на народа, но даде теоретическа обосновка за взаимната зависимост между културното развитие на народа и борбата му за политическо освобождение. Т. нар. битови повести на Л. Каравелов съдържат неприкрити политически цели — възхвалява въоръжената борба на хайдутите, порицание и осмиване на богатите българи, на чорбаджийството като социална и политическа категория, пречеша на народния прогрес.

Зад всяко от стихотворенията на Ботев стоеше политическа идея, възведена в дълбоко философско обобщение и кристализирала в ненадмината по съвършенство поезия. Ботев — революционерът и социал-утопистът — не смяташе за излишно да съставя учебници, да превежда на български език произведения на чужди автори. Политическите карикатури на Х. Дембицки, вдъхновявани, както се знае, най-вече от Ботев, внасяха нов елемент в българската журналистика, издигаха културата на българина, но по съдържание носеха ясен и категоричен революционен, т. е. политически заряд. Върх на българската политическа мисъл, Хр. Ботев едновременно е и върхът на българската възрожденска поезия.

Поетическото творчество на Ботев и белетристиката на Каравелов, журналистическото им дело изведоха възрожденската ни литература в съвременната европейска литература и заеха особено българско място в нея. Заедно с това революционната им дейност и идеология бележеха най-значителните постижения на революционното освободително движение, което също именно чрез тях двамата, заедно с Раковски и Левски, определи българския дял в национално-освободителните процеси в Европа през XIX в.

Образованието, литературата, театърът, всяка културна проява бяха за възрожденския българин не нещо самоцелно, а народна работа, дълбоко осмислена от стремежа за утвърждаване на нацията, за нейното развитие по пътя на прогреса, за подготовката ѝ за решителната борба за освобождение и за бъдещия мечтан напредък на възстановената българска държава.

В историческите обстоятелства, при които живееше възрожденският българин, културата играеше подчинена роля на главната задача, която стоеше обективно-исторически пред страната: освобождението от османска власт. Така, без да носи облика на непосредствената борба за политическо освобождение, възрожденската култура изпълняваше твърде важни политически функции, определени от политическите задачи на нацията и упражняващи обратно въздействие върху осъществяването на тези задачи. Възрожденската култура бе в същност органична съставка и действена сила в процеса на политическото израстване на българския народ през Възраждането, а оттук и в борбата му за политическо освобождение.